

Микола Михальченко

ІСТОРИЧНІ І ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

У статті розкриваються передумови сучасного цивілізаційно-го самовизначення України як держави і громадянського суспільства. Показані суперечності цього процесу і його наслідки, внутрішні і зовнішні фактори впливу на цивілізаційний розвиток України.

Ключові слова: *цивілізація, українська регіональна цивілізація, історія України, політичний розвиток.*

Mykhalchenko M. Historical and political premises of the civilizational self-identity of the modern Ukraine. This article reveals the preconditions of the modern civilization self-identity of the Ukraine as a state and civic society. The contradictions of this process and consequences, internal and external factors of the influence on the civilization development of Ukraine are shown.

Key words: *Civilization, Ukrainian regional civilization, History of the Ukraine, political development.*

Історичний час і простір глобальних і регіональних цивілізацій постійно змінюється. Це саме відбувається і з українською регіональною цивілізацією. Виникнувши на руїнах стародавньої Русі, вона переживала різні етапи, іноді була на грані занепаду, інколи нагадувала усьому світу, що вона прагне стати рівною серед рівних, самовизначатись у цивілізаційному просторі імперій.

Історики, політологи, юристи, мовознавці вивчають складний процес цивілізаційного визначення і самовизначення України, взаємодію цієї цивілізації з іншими як шлях поразок і перемог.

Михальченко Микола Іванович – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу теорії та історії політичної науки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Наприкінці ХХ ст. перед країною у черговий раз постала проблема самовизначитися: вона є частиною СРСР чи претендує на статус регіональної цивілізації?

У 1991 році (1 грудня) Україна на референдумі оформила юридичну заявку (майже 92% від кількості тих, хто голосував) на суверенітет і державність республіканського зразка. Пізніше ця заявка була оформлена у Конституції незалежної України, яка замінила латані-перелатані конституційні акти, що вели свій родовід від Конституції УРСР.

Чи були історичні і політичні передумови для цивілізаційної самовизначеності України? Так, були.

По-перше, географічно Україна, лежить, фактично, у центрі Європи. І справа тут не в умовному камені в Карпатах. Він до центру Європи не має жодного відношення.

По-друге, з часів Стародавньої Русі суспільство і влада усвідомлювали себе європейцями. І те, що Б. Хмельницький віддав перевагу союзу з Московією, колишньою колонією Русі і Золотої Орди, сьогодні частина науковців і експертів визнає як його історична помилка. Україна так і не стала цезаристською за століття співіснування з Москвою у одній державі ні за менталітетом більшості населення, ні за політичним мисленням і поведінкою. Українці більш вільнолюбні, ніж росіяни.

По-третє, якщо деперсоналізувати історичний процес в Україні, то уся логіка світового цивілізаційного процесу (освіта, культура, технології) штовхала Україну на Захід, хоча влада тягнула країну на Схід. Нарешті, наприкінці ХХ ст. курс на Схід виявив свою стратегічну помилковість і вичерпність і Україна почала заявляти про свою «європейськість».

Порівняння з економічним розвитком, рівнем життя на Заході, свободою самовираження особистості, політичними свободами сприяло цивілізаційному поверненню країни на курс наслідування західних цінностей. Безумовно, цей процес відбувався складно. Не виходило – працювати як при соціалізмі, а жити як при капіталізмі. Треба було поміняти ставлення до праці і до винагороди за неї. Цю функцію узяв на себе чесний бізнес.

Управлінська система стала будувати механізми самозабезпечення (крадіжки держмайна, хабарництво, кримінал, грабунок

держбюджету і громадян і т.д.). Справедливість трансформувалась у правовий цинізм («друзям – усе, рядовим громадянам – закон»). Чиновництво слухалося начальства, зраджуючи інтереси простих людей, суспільства, держави. Слово політиків і діло розійшлися.

Дійшло до того, що кредитори з Заходу втратили довіру до української влади і вжили заходів зовнішнього управління щодо України. І винною тут є не стільки війна з Росією, скільки внутрішня корупція.

Чи означає це, що цивілізаційне самовизначення України під загрозою самознищення? Деякою мірою так, тому що в країні існує олігархічно-кланова влада, яка стоїть на заваді цивілізаційного розвитку. Тому об'єктивно потребою виступає зміна системи влади: технологій виборів, суддів, управління країною і регіонами, боротьба з всеосяжною корупцією і т.д.

Справа у тому, що економічна і політична еліти України до кінця не зробили ціннісного вибору щодо курсу внутрішнього розвитку і зовнішньої політики. Різні центри політичних сил змагаються за владу, як самоціль, а не реалізують цивілізаційний курс країни. Одні орієнтуються на Захід, інші – на Схід. «П'ята колона» свідомо гальмує розвиток країни. Чиновники відверто її грабують, слідує гаслу – «Після нас хоч потоп». Тобто, принцип, згідно з яким спільнота, держава мають невід'ємне право на вільне облаштування свого життя, приватизується правлячим класом на шкоду інтересам народу. У нації крадуть це право цинічно, відверто. Національне самовизначення стає порожнім гаслом.

Чи не став процес політичного самовизначення, який ще не завершений, початком саморозпаду української регіональної цивілізації під впливом деструктивних впливів кризової самосвідомості і анархічних політичних сил? Тобто, внутрішній світ цивілізації розвалюється під вагою внутрішніх суперечностей. А до них додається зовнішній фактор війни.

Цивілізація – це функціонуючі структури суспільства – люди, комунікації, інститути культури і побуту, спосіб життя, політичні і конфесійні церемонії, спосіб виробництва і споживання. Цивілізація – це експансія або підпорядкування, згоди і конфлікти, мир і громадянська війна.

Матеріальна структура цивілізації, в цілому, не має внутрішньої динаміки. Це здатність цивілізаційних суб'єктів – нації, соціальних груп, партій, політичних інститутів, діяльність яких мотивована цивілізаційними цінностями, волею – їх досягнути. Якщо волі досягнути цивілізаційні цінності немає, то починається імітація діяльності, самоствердження суб'єктів на дезінформації, штучній і реальній боротьбі за владу, за впливи і т.д. Таке самоствердження стає для суб'єкта змістом життя, політичної діяльності.

У середині цивілізації зіштовхуються два процеси – збереження існуючої реальності і зміна її. При тому визначити, що прогресивно, а що регресивно – не так просто. Наприклад, тримати землю у державній власності, не допускаючи ринку землі, – це прогресивно чи регресивно? Відповісти однозначно – складно. Але якщо у тій або іншій формі не ввести, хоча б частково, ринку землі – країна не буде розвиватися. А форма і правила регулювання ринку землі – це зовсім інша справа.

Отже, знаходження міри взаємодії збереження консерватизму способу життя і змін – ознака цивілізаційної розумності соціальних суб'єктів. І тут можливі різні форми боротьби двох процесів (а вони ще й суперечливі між собою). У всякому разі ця боротьба породжує серйозні цивілізаційні потрясіння, наприклад, «помаранчеві потрясіння» і «потрясіння революції доброчесності». Ми не будемо аналізувати ці «потрясіння», які породили нові проблеми.

Але ми побачили, що функціональні цивілізаційні події – це не тільки наслідок матеріальних причин, але і результат мислення і дій народних мас у напрямі досягнення нових цивілізаційних цінностей – європейських, у напрямі європейської самоідентифікації, яка відкидає «євразійську» самоідентифікацію. Тобто, ми бачимо процес утвердження нового самовизначення нації. Нове самовизначення означає нові форми взаємодії між людьми, форму «української політичної нації», що забезпечує самовідтворення української регіональної цивілізації зі своїм суспільним порядком, закріпленим конституційно.

Цивілізаційне самовизначення України відбувається зі слабкою «українською» специфікою, більше з орієнтацією на європейський і американський приклад у формі цивілізаційної маски. Іноді наяв-

ні усі елементи – демократія, правова держава, ринок – але усе це не живе, мертва маска, іронія над прикладом. Маска поміняла форму, але зберегла зміст, набувши нових характеристик – корупція.

Відповідно, цивілізаційна самовизначеність української людини, як громадянина, стала розпадатися на дві частини: історичне минуле, дійсність і теоретично визначене, але не здійснене – європейське майбутнє. І ці частини в сучасних умовах не зближуються.

Першою ланкою нашого аналізу буде – історичне минуле української регіональної цивілізації і дійсність.

Уся історія України свідчить: її народ був завжди розколотий і таким він залишився і сьогодні. Еліти України теж були розколоті, і це породжувало багато негативу: гетьманщину, руїну і колоніальну залежність різних частин країни від різних загарбників. На думку низки експертів, Україна є класичним прикладом розколотої цивілізації.

Вислів, що «Україна ціннісно розколота», став звичною, усіма визнаною тезою. Але мало хто, навіть відомі суспільствознавці, досліджує лінії розколотості. А значна частина суспільствознавців вважає, що така лінія – одна, і це розкол між західною і східною ціннісними орієнтаціями окремих людей, партій, регіонів. Чи справді це так?

1. Структурно-функціональна розколотість України

Варто відштовхуватися від гіпотези, що Україна розколота в багатьох площинах, за різними критеріями. І цьому є підстави – історичні, економічні, політичні, моральні. Тому можна знайти багато ліній розломів, хоча усі вони визначаються базовим критерієм – історичним.

У ХХ столітті Україна як територія увійшла структурно розколотою між двома імперіями – Російською і Австро-Угорською. Українські території в цих імперіях відігравали різну функціональну роль. Територія, яка належала Російській імперії, переважно використовувалася як промислова база імперії, і тільки згодом як сільськогосподарська. Австро-Угорщина використовувала українські території насамперед як сільськогосподарську базу, а другорядно – як промислову (нафта, вугілля, дрібна і середня промисловість). Коли ж до влади в Росії прийшли більшовики, то в межах свого плану індустріалізації вони прискореними темпами розви-

вали важку і середню промисловість, видобування корисних копалин. Коли ж Західна Україна була включена до складу СРСР, то план індустріалізації був перенесений і на її терени. Україна «як житниця СРСР» теж використовувалася потужно, але сільське господарство було на другому плані радянської політики. Воно механізувалося дуже повільно, головний наголос робився на експлуатації фізичної праці селян.

Незалежна Україна отримала в спадок достатньо розвинену видобувну і важку промисловість, могутній військово-промисловий комплекс і відстале, слабо механізоване сільське господарство. І це в умовах, коли СРСР прогавив науково-технічну революцію 60 – 70-х рр. XX ст., а його промисловість, за висновками західних експертів, уже відставала від промисловості технологічно розвинених країн назавжди. Незалежність України ще збільшила тягар застарілої, несучасної, антигуманної промисловості і нерозвиненого сільського господарства. Промисловість працювала, вугілля добувалося, а жителям України від цього було не легше. Конкурентноздатна продукція вивозилася за кордон, гроші промисловці і підприємці теж залишали там і ставали мільйонерами і мільярдерами. А внутрішній ринок залишався порожнім і заповнювався неякісним експортом.

Україна стала заручником відсталої промисловості. Але там працювали люди, які стали заручниками старих технологій і носіями традиційного «промислового і військово-промислового мислення», а саме – нібито вони є носіями прогресу, в той час як вони стали носіями стагнаційного регресивного мислення. І чим більше закуповувалося газу в Росії, чим більше виплавлялося чавуну і сталі, чим більше вироблялося продукції хімічної промисловості, а потім усе вивозилося за кордон, де гроші і залишалися, тим біднішим ставав основний загал населення, тим багатішала купка багатіїв, яка експлуатувала вкрадену промисловість і людей. І що є парадоксальним, жорстко експлуатована робоча сила на шахтах і заводах завзято відстоює інтереси мільйонерів і мільярдерів. Спрацьовує традиційне мислення – і раніше вона захищала інтереси більшовицької бюрократії, а тепер інтереси нових «хазяїв життя». Україна впевнено прямувала до кланово-олігархічної держави, де корупція стала способом життя.

На структурно-функціональну розколотість України як регіональної цивілізації працювала і Росія, яка підтримувала експортно-олігархічну модель економіки України. Причому частково робила це свідомо, утримуючи Україну на «голці» дешевого газу і стримуючи у ній розвиток енергозберігаючих технологій, частково несвідомо, впливаючи прикладом розвитку патріархальної індустріальної країни, навіть не висуваючи стратегій переходу до постіндустріального, інформаційного суспільства. (Це, поперше, дозволяє існуючому напівтоталітарному режиму Росії зберігати цінності «імперії великих просторів», де достатньо ресурсів для життя економічно малоактивної нації. А по-друге, залучення Росії до постіндустріального, глобального інформаційного суспільства покаже росіянам, в яких негуманних, некомфортних умовах живе більшість населення, і ускладнить маніпулювання з боку влади громадською думкою).

Політичні і економічні групи України, які працюють у рідчизні цінностей патріархальної індустріальної країни і не бажають її економічної модернізації, не пускають країну в її майбутнє, де населення буде жити у достатку. І ніякі ідеологи (а може, й міфологи) про «традиційні зв'язки», «дружбу народів» не можуть прикрити інтереси олігархів, які націлені на прискорену, нищівну експлуатацію природних ресурсів і робочої сили української регіональної цивілізації.

Традиційно-патріархальна індустрія, яка характерна для технологічно відсталих суспільств, і модерністські прагнення частини населення України є економічним підґрунтям цивілізаційно-ціннісного розколу країни на Схід і Захід, на прихильників євразійського і європейського (євроатлантичного) шляхів розвитку. Навіть війна на Донбасі і в Криму є війною у цивілізаційно-розколотому суспільстві з втручанням Росії.

2. *Український проект XXI століття*

У XXI столітті багато говориться про виклики сучасності, але недостатньо глибоко досліджуються причини актуалізації цих викликів і небезпеки їх несприйняття як дороговказів історії. І проблема не тільки в глобалізації світу та його інформатизації, а й зіткненні цивілізаційних цінностей.

Відомі три провідні виклики людству, які стали очевидними після завершення «третьої» світової війни, яка мала назву «холодна», але завжди була «холодно-гарячою», якщо згадати жорстке протистояння між НАТО і Варшавським договором у всіх куточках Землі за допомогою зброї, стимуляції революцій і контрреволюцій. Пропагандистсько-психологічна складова («холодна») була лише частиною «третьої» світової війни.

Перший виклик – зміна форми технологій формування і функціонування влади визначає сутність політичної влади, залишається слухним і в XXI столітті. Але нові засоби «обробки» виборців, нові технології демагогії, які напрацьовувалися в XX столітті в тоталітарних суспільствах (комуністичні, фашистські, нацистські, демагогічно-демократичні, диктаторсько-популістські тощо), були узагальнені, уніфіковані і модернізовані на основі нових інформаційних технологій. Це дозволило замість формальної влади народу (головний там нібито homo politicus) застосовувати нові форми володарювання економіко-фінансових корпорацій. Відбулося діалектичне повернення ситуації Середньовіччя на новій основі. Якщо у Пізньому Середньовіччі французький король міг сказати: «Держава – це я», то в XXI столітті фінансово-економічні корпорації відкинули «маскувальні сітки» влади народу, які застосовувалися в XIX–XX століттях, і можуть відверто заявити навіть у наймогутнішій країні – США: «Держава – це ми» і послати воювати американських, російських солдат у будь-який куточок Землі за інтереси корпорацій. Економічний вплив безпосередньо перетворюється в політичний, корпорації приватизували державу. Це є характерною рисою світової цивілізації.

Другий виклик, пов'язаний з першим, – цивілізаційний конфлікт між старо-новими формами володарювання (економіко-політичними) і новими технологіями (способами) демократичного людського життя: наукові технології, інформаційне суспільство, прагнення до реальної демократії, диктатура права тощо. У всіх країнах і далі зростає протистояння влади і громадянського суспільства, влади і громадянина, який стає (або прагне стати) більш автономним, більш незалежним від влади. Цей цивілізаційний конфлікт породжує декапіталізацію населення, сприйняття політики як «брудної справи», а влади – як корумпованої сили, яка

заважає жити вільно громадянину. Звідси мала активність виборців під час виборів, негативна оцінка політиків усіма експертами, громадянами.

Третій виклик – відновлення військово-політичного протистояння «великих країн» (одні країни великі за економічним потенціалом, другі за територією і накопиченою ядерною зброєю, треті – за населенням тощо). Але, на відміну від 50–80-х рр. ХХ ст., сьогодні військово-політичне протистояння проявляється не на ідеологічній основі між країнами Варшавського договору і НАТО, а на основі боротьби за ресурси. Три країни – США, Росія і Китай – уже включилися у це протистояння, де навіть ЄС відіграє другорядну роль. Особливо небезпечне протистояння «друзів» – Росії і Китаю – за життєвий простір, як би воно не маскувалося участю в одних і тих самих економічних союзах. США відгороджені від Росії океаном, а Росія (як і Казахстан) відкрита для повзучої демографічної, економічної і територіальної експансії.

Міф про глобальний «виклик тероризму» не відповідає дійсності. Тероризм був методом політичної і економічної боротьби між релігіями, державами, блоками завжди, сьогодні не більше, ніж у часи протистояння Риму і Карфагена, хрестових походів, імперій Чингісхана і Тамерлана, нацистів і більшовиків. Проблема тероризму актуальна, але вона не глобальна і є не лише похідною від сукупності факторів регіонального протистояння: арабів та Ізраїлю, Англії та Ірландії, всередині Росії, Туреччини тощо.

Україна не може не бути втягнутою в нове протистояння «великих країн», цивілізацій. Але велике питання – на чьому боці? Цивілізаційно-ціннісна розколотість країни в орієнтації до військово-політичних блоків – «Ташкентського договору» і НАТО наявна і сьогодні. Китай майже не має механізмів впливу ані на цивілізаційно-ціннісне визначення України, ані на залучення нашої країни у свою військову політику.

Значна частина інтелектуальної еліти, в тому числі столична, Сходу і Півдня України (а інтелектуальна еліта в Україні більш масова, ніж у більшості рівновеликих країн Заходу. На жаль, вона відсторонена від прийняття державних рішень олігархічними фінансово-промисловими кланами), прийняла європейську і євроатлантичну орієнтацію. Але «п'ята колона» в Україні, яку

становлять деякі політичні партії проросійської орієнтації, численні організації, яких безпосередньо фінансує Росія, проросійські ЗМІ, не тільки поки що досить успішно грає на старих, частково ще радянських антизахідних стереотипах громадської думки українського багатоетнічного населення (української політичної нації), але й провадить активну антиукраїнську політику в середині країни і за рубежем. Тільки внутрішня слабкість Української держави та недостатність політичної волі її керівництва не дозволяє застосовувати усю могутність закону проти антиконституційної діяльності «п'ятої колонії». При цьому демократія в Україні дозволяє тим людям, яким подобаються Євроазійські цінності і спосіб життя в Російській Федерації, спокійно емігрувати в Росію, де вони можуть насолоджуватися цінностями «суверенної», «керованої» демократії, брати участь у новій кавказькій війні і в захисті східних кордонів Росії. Безмежні простори Сибіру, Далекого Сходу, Якутії і Чукотки давно чекають їх. При цьому, це стосується не тільки росіян, а й усіх, хто не сприймає незалежність України.

Отже, якщо розглядати в конструктивному плані, проблема зміцнення Української держави і територіальної єдності країни є головним пріоритетом політичного розвитку країни.

Конструктивний цивілізаційно-ціннісний виклик для України складається з декількох елементів. По-перше, не емоційно, а раціонально її народ повинен довести, що спроможний зробити повноцінну державу не за формальними ознаками, а за реальними, як політичний, економічний, правовий, освітньо-науковий, соціальний механізми. Щоб українофоби в Росії, які б посади вони не обіймали, не могли заявляти, що «Україна – не держава», а українська мова неперспективна. Можна зрозуміти психологію російських шовіністів (якої би національності вони не були), які у паніці, що існування незалежної, суверенної, демократичної України – це не тимчасове явище, а назавжди. До речі, Росія внутрішньо слабша, ніж Україна. Вже сьогодні такі її республіки, як Татарстан, Башкортостан, Чечня є майже суверенні країни всередині федерації. І це тільки початок. І чим вищим буде рівень захисту національних інтересів України, тим істеричнішою буде

реакція російських шовіністів і «п'ятої колони» в Україні. Особливо непокоїть їх європейська і євроатлантична інтеграція України.

По-друге, влада і населення України повинні швидше визначитися, яким має бути сучасний український суверенітет. Міфи про нейтралітет в умовах сучасної глобалізації, в ситуації її ціннісно-цивілізаційної розколотості – це може бути елементом політичної боротьби, але не раціональної, прагматичної політики. В сучасному світі глобальні політичні і економічні союзи, асоціації, організації визначають не тільки пріоритети розвитку світу, але й технології міждержавного співробітництва. Такі унікальні держави, як Швейцарія, можуть існувати тому, що усі країни світу зацікавлені мати унікальну систему банків («світовий сейф»), щоб зберігати там гроші. Австрія і Швеція постійно добровільно обмежують свій суверенітет заради співпраці з ЄС, НАТО, МВФ, Світовим банком, регіональними співтовариствами. Україна не має ані політичних, ані фінансово-економічних інструментів інституалізації і збереження статусу нейтралітету. Тому вона зобов'язана історією ціннісно-цивілізаційно визначитися. Крім того, варто враховувати, що Україна типова ведена держава, а не ведуча. І таких держав у світі і Європі більшість. Так склалися історичні умови, і їх Україна не зможе змінити, скільки б ми не кричали, що ми «великі і могутні». Інші держави відіграють провідну роль у світі і Європі.

По-третє, треба, нарешті, Україні через свої владні органи, а може, й шляхом референдуму визначитися, якою за формою і змістом є наша держава – президентська, президентсько-парламентська, парламентська республіка. Безкінечні дискусії з цього приводу не тільки зміцнюють невизначену форму «перехідної», «транзитної» держави, але й послаблюють суверенітет, дозволяють зберігати надію на падіння незалежної України внутрішнім і зовнішнім ворогам країни.

По-четверте, Україні потрібно враховувати небезпеку створення осі «Париж – Берлін – Москва» з антиукраїнською позицією під тиском Росії. Хоча така вісь має антиамериканський характер, щоб обмежити вплив США у Європі і світі, але вона є частково антиукраїнською, оскільки країни цієї «осі» вважають Україну потенційним союзником США. Ця «вісь» має суперечливі цілі. Росія

вважає, що за рахунок тиску в енергетичній сфері на Німеччину, Францію, Нідерланди, Угорщину і ще деякі країни вона стратегічно виграє в аспекті відродження «наддержави» – Російської імперії. А чи не виявиться так, що Німеччина використовує Росію (як використовувала СРСР у 1933–1941 рр.), щоб стати гегемоном в Європі?

3. Ідентифікаційна проблема як гальмо Євроінтеграції

Україна зависла у межичасі між минулим і майбутнім у перехідному стані і сама створює собі проблеми як у середині країни, так і в міжнародних відносинах тому, що в країні є достатньо могутніх сил, які заважають ідентифікації України як незалежної і суверенної держави і самоідентифікації населення як громадян цієї держави. Спочатку провідну роль у цій негативній діяльності відігравали комуністи і радикали, які визначили себе як різні групи соціалістичної орієнтації, налаштовані на політичний союз з Росією або на створення так званого «слов'янського союзу» на етнічній основі. Звісно, з агресією Росії, з падінням авторитету цих сил порожню нішу почали заповнювати Опозиційний блок, радикали, медведчуківці і т.д., які почали залякувати країну розколом, сепаратистськими гаслами, використовуючи демагогію в питаннях «захисту» російської мови і культури, «радикальних реформ» і т.д.

У соціумах, в яких не розв'язана ідентифікаційна проблема, виникає драматична ситуація – суспільство балансує на межі буття і небуття. Здавалося, що в Україні ця ситуація не буде такою гострою, оскільки український етнос становив абсолютну більшість населення. Наприклад, у країнах Балтії корінні народи мали невелику перевагу перед приїжджими, але за рахунок згуртованості і політичної волі керівництва досить ефективно розв'язали проблему ідентифікації. Там більш актуальною є проблема набуття громадянства іммігрантами.

В Україні ж проблему ідентифікації гальмує не стільки громада руських, скільки значна кількість русифікованих українців, які не бажають вивчати державну мову, вороже ставляться до культури власного народу тощо. Тому в державі виникла криза ідентифікації і ціннісно-цивілізаційної визначеності. Цій кризі сприяє невиконання Конституції і законів владою і громадянами, втручання інших держав у внутрішні справи України, низька

політична активність молоді, що дозволяє пенсіонерам визначати майбутнє України через значно вищу активність на виборах, в акціях деструктивних політичних сил тощо.

Тому Україна трансформується дуже повільно, часом стихійно, як кажуть, «дрейфує без руля і вітрил», особливо в сфері політико-правового розвитку. Багато говориться про модернізаційні сценарії ідентифікації і розвитку, але часом це виявляється як волюнтаризм законодавчої і виконавчої влади і блокування реформи судової системи.

Ідентичність у сучасному суспільстві – плюралістична і є певною результируючою, що утворюється шляхом узгодження різних закономірностей, тенденцій, інтересів, позицій. Вона складається з різних вимірів ідентифікаційних механізмів: національно-культурного, історичного, соціально-економічного, політичного, геополітичного, ідеологічного. Особливість України полягає в тому, що після розпаду СРСР вона опинилась, як ми вже згадували, у політичному і культурно-історичному вакуумі, у межичасі. Відомий досвід державності на початку ХХ ст. був нетривалим. Крім того, радянською історіографією він подавався однією, лише як буржуазно-націоналістичний. Більшість населення незалежної України була вихована саме на таких уявленнях про певні періоди власної історії, а тому ця ідентифікаційна модель не стала орієнтиром для всіх громадян.

На динаміку сучасного розвитку України варто поглянути і через призму культурологічного підходу, відповідно до якого вплив культури на суспільно-політичні процеси, її місце й роль у соціумі визначаються неоднаково. Між економічними процесами й оточуючим культурним середовищем не існує однозначної детермінованості, як вважалося у вітчизняному суспільствознавстві протягом тривалого часу. Не можна твердити, що культура визначає економіку або, навпаки, що економічні чинники в усіх випадках є детермінантами культури. Специфіка залежності повинна з'ясовуватися конкретно щоразу, оскільки визначається конкретно-історичними умовами, специфікою епохи, суб'єктивним фактором тощо.

Модернізація поряд із перетвореннями технологічно-економічного плану та трансформацією соціокультурних інституцій й сис-

тем цінностей має ще один напрям свого розвитку. Вона незмінно супроводжується формуванням відповідного їй типу особистості, тобто пов'язана з глибокими зрушеннями у світогляді й світосприйнятті людини, зі зміною її ставлення до життєвих проблем, соціуму й цивілізації. Отже, відтворення суспільства можливе тоді, коли воно змінюється відповідно до змін у його культурі, образі мислення індивіда. В протилежному разі має місце соціальна дезінтеграція. Інакше кажучи, у процесах соціального самопізнання відновлюється втрачений культурно-цивілізаційний вимір, якому надається фундаментальний зміст.

Фундаментальною основою українського культурно-цивілізаційного визначення виступає його багатовимірність, що презентована низкою політичних і культурних структур (національних, релігійних, субтериторіальних). Їх наявність породжує суперечливі тенденції, сфери дезорганізації, соціального розколу, продукуючи «розриви культурної тканини». Але її зворотний бік – це здатність переборювати виникаючі суперечності й конфлікти, створювати оригінальний синтез і продукувати світокреаційні ідеї. При цьому цивілізаційний синтез має здійснюватися в режимі діалогу (політичного, культурного, релігійного, ідеологічного), коли кожен громадянин країни бере участь у суспільному житті на рівноправній основі. Тобто його свобода полягає у праві на реалізацію власної ідентичності, що значною мірою залежить від суспільного середовища, котре повинно створювати для громадянина необхідні матеріальні, моральні та культурні передумови, в яких та серед яких він може вільно обирати собі свій спосіб самоідентифікації.

Вирішальним кроком структурної перебудови українського соціуму має стати демонтаж фундаментального формоутворюючого принципу – ідеї побудови «суспільства як держави» і створення життєздатних інституцій громадянського суспільства, з одного боку. А з іншого – підвищення ефективності функціонування державних інституцій. Як зазначає сучасне суспільствознавство, без ефективної держави не може бути жодної демократії й, тим більше, ринкової економіки. Водночас надмірне одержавлення усього суспільного життя (тоталітарна держава) веде до смерті демократії і свободи.

Таким чином, перехідний період в Україні є складним та суперечливим явищем, який реформаторами описується в реформаторсько-ринковій термінології та подається як необоротний та поступальний рух до визначеної мети. Щодо необоротності та поступальності – з цим ще можна погодитися, а ось щодо визначеної мети – здається, що пострадянська доба за кількістю ілюзорних програм перевершила добу радянську. Найбільш показовим тут є уявлення про країну у стані перехідності «від» і «до». Від тоталітаризму, імперії, адміністративно-командної економіки до ринкової, до демократичного суспільства й правової держави. В той же час суспільний розвиток не завжди «підкорюється» програмам партій і лідерів, тому що визначити усі його фактори дуже складно. Елемент самоорганізації суспільства (синергетичності) в деякі періоди може переключити будь-яку програму. І це потрібно враховувати в соціальному проектуванні розвитку та ідентифікації суспільних груп, верств, самоідентифікації особистостей, у цивілізаційному самовизначенні країни, особи. Міф про здійснений перехід до демократії і ринкової економіки дозволяє владним елітам активно маніпулювати суспільною свідомістю і водночас впроваджувати зміни, але значною мірою патологічні. Тому перед суспільною наукою стоїть важливе завдання – показати реальні досягнення українського суспільства і визначити реальні цілі і механізми їх реалізації на шляху України в цивілізоване майбутнє.

1. Горелов М., Моця О., Рафальський О. Цивілізаційний крах Переяславського проекту (Україна і Московія: історія співіснування і ворожнечі). Київ: ІПіЕНД, 2017. 256 с.

2. Михальченко М., Самчук З. Україна доби межичасся. Блиск та убозтво куртизанів. Дрогобич: Відродження, 1998. 287 с.

3. Михальченко Н. Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее. Киев, ИПиЭНИ, 2013. 340 с.

4. Михальченко Н. Великий цивилизационный взрыв на рубеже XX–XXI веков. Киев, Парламентское издательство, 2016. 504 с.